

PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE SOUČASNÉHO MORÁLNÍHO DISKURSU A IDEJE PERSONALITY

PAVEL FLOSS, Katedra filozofie FF UP, Olomouc, Česká republika

FLOSS, P.: A Contribution to the Problematic of Contemporary Moral Discourse and the Idea of Personality
FILOZOFIA 57, 2002, No 8, p. 536

The author examines the postmodern conception of individuality, presented by Jules Lipovetsky, as contrasted with the thomistic concept of person. He shows, that with the loss of the conviction, that the human person deserves dignity, the future of the democracy in the civil state as well as the civilization itself would be seriously endangered.

V posledních desetiletích probíhá mezi filozofy, teology, etology a sociology intenzivní, neřku-li vášnivá debata o povaze soudobého morálního diskursu a o potřebě a povaze etiky jakožto teorie, jež tento morální diskurs reflektuje. Jde o téma velmi rozsáhlé, a proto se pro časové omezení tohoto referátu soustředím na dílo jednoho z protagonistů tohoto dialogu, kterým je profesor filozofie na universitě v Grenoblu a přední francouzský sociolog Jules Lipovetsky. K této volbě mě vedli především dva důvody. Je to jednak prestiž, již tento myslitel za své knihy a početné studie, ale i články, publikované v prestižních francouzských listech (např. v *Le Monde*) požívá nejen ve Francii, ale i v celém západním světě, a samozřejmě i vliv, který mají jeho analýzy na veřejné mínění, a druhým důvodem mého zájmu je jeho pojetí personalizace, jež podle Lipovetského vyplývá z probíhajících společenských a antropologických změn, které ve svých pracích deskribuje a vyhodnocuje. Zaměřím se především na některé myšlenky jeho dvou knih, totiž *Éry prázdnoty* s podtitulem *Eseje o soudobém individualismu*, jež vyšla v roce 1983, a spis *Soumrak povinnosti* s podtitulem *O bezbolestné etice nové demokratické doby*. Pozoruhodná je ovšem i jeho další kniha, jež stojí mezi výše jmenovanými spisy, totiž *Vláda pomíjivosti* s podtitulem *Móda a její osud v moderních společnostech*, která vyšla v roce 1987 a posléze v roce 1991. Lipovetsky, který svým způsobem převrátil smysl tradice francouzského křesťanského personalismu, bývá nahlížen v duchovní blízkosti představitelů francouzského strukturalismu a poststrukturalismu (M. Foucaulta, J. Derridy, J. Lacana aj.), jak ostatně dokazuje i dílo dvou představitelů, vůči poststrukturalistické tradici kritických francouzských myslitelů L. Ferriho a A. Renauta v jejich knize *Myšlení 1968* s podtitulem *Eseje o současném antihumanismu*.

Zaměřím se nyní na stručnou charakteristiku současného stavu morálního diskursu společnosti a člověka, jak ji Lipovetsky představuje ve svých dvou zmíněných knihách. V *Ére prázdnoty* Lipovetsky své čtenáře přesvědčuje, že před jejich očima probíhá zásadní "antropologická" mutace, která je důsledkem přechodu kapitalistické společnosti od období industriálního do éry postindustriální. Expanzivní industriální kapitalismus

vyžadoval výkonnost a oběti, a proto byl autoritářský a základem mravnosti byla striktně požadovaná povinnost, zatímco postindustriální kapitalismus je bytostně konzumistický a dosažení osobního hédonistického štěstí v něm bylo postaveno nad ideál oběti a povinnosti. Pro ono první období vývoje kapitalismu, jež skončilo zhruba v polovině minulého století, byl typický tzv. *homo oeconomicus*, zatímco pro postindustriální, a jak Lipovetsky často také říká, postmoderní období vývoje západní společnosti je a ve vzrůstající míře bude typický tzv. *homo psychologicus*. Zatímco člověka industriálního období vývoje kapitalismu charakterizuje jako člověka, který byl konkurenční v rovině ekonomické, citový v oblasti rodinné a revoluční ve sféře umělecké a politické, je prototypem postmoderního *homo psychologicus* Narcis, který je primárně zaměřen k uspokojování svých individuálních potřeb a k odhalování veškerého bohatství své vlastní individuální existence, který netouží po prestiži a úspěchu, nýbrž usiluje jen o pohodlné soukromí, spojené s ostentativním nezájmem o věci veřejné, který uniká všem citovým poutům a volí raději život v samotě a kterému se díky jeho téměř programové lhostejnosti bytostně ošklibí veškerý náboženský fundamentalismus a politický extremismus. Postmoderní Narcis je typickým představitelem soudobého radikálního individualismu, kterým se zabydlujeme v postmoderní periodě demokracie.

Ve spise *Soumrak povinnosti* Lipovetsky deskribuje a analyzuje tvořící se nový postmoderní diskurs, který odpovídá sociálním změnám ve společnosti a především oné antropologické mutaci, jež zrodila radikálně individualistického, narcistického a hédonistického *homo psychologicus*. Ačkoliv jde o epochu postmoralistní, neznamená to, že by radikální individualista a narcista toužil po zrušení jakékoliv morálky. Postmoralistní paradigma není paradigmatickým antimorálním, a proto v něm neplatí Nietzscheho "vše je dovoleno". Lipovetsky svým způsobem vyvrací tvrzení těch, kteří nás již po desítky let přesvědčují, že Nietzscheho vystoupením byla odstartována postmoderní epocha vývoje západní společnosti. Dokumentem takového postoje by mohlo být pozdní dílo jiného velkého sociologa 20. století Nicolase Luhmanna, který podle O. Höffeho domýšlí strukturalistickou a poststrukturalistickou depersonalizaci (Entpersonalisierung) lidské subjektivity koncepcí "Entmoralisierung der Gesellschaft" a hlásáním morálky jako "ztraceného paradigmatu". Ve své studii *Ethik als Reflexionstheorie der Moral* dovozuje Luhmann, že morálka vždy byla "polemogenního charakteru" a toto svou povahou, že v lidském společenství zakládala vždy svár, boj, násilí, zabíjení a války. Morálku chápe téměř jako infekční chorobu, neboť na jednom místě praví, že s morálkou je třeba zacházet jako s vysoce infekčním předmětem a lze se jí dotýkat jen v ochranných rukavicích a s mimořádně sterilními nástroji, aby se člověk od ní nenakazil. Ostatně v moderní vysoce komplexní společnosti, jež je budována systémem na sobě nezávislých subsystémů, není pro univerzalizující normativitu morálky místo, neboť všechny subsystémy fungují na základě své vlastní specifické normativity; morálka se v moderní společnosti stala "arbeitslos". Stran analýz Luhmannových postojů vůči etice a morálce odkazují ke svým studiím a na tomto místě pro základní komparaci uvedu instruktivní citát s Lipovetského *Soumraku povinnosti*: "Postmoralistická kultura však neznamená postmorální. Kněžstvo povinnosti sice padlo, viktoriánská tabu dávno neplatí, vznikají však nová pravidla, formulují se nové zákazy, definují nové hodnoty". A posléze jsme ujišťováni, že "rozpad moralistického systému nevede k bezzubé

zhýralosti a dekódovaným výlevům libida, neboť nový individualismus je zároveň hédonistický i uspořádaný, zanícený pro autonomii, nikoliv pro excesy, alergický na nenápadné rozkazy a nepřátelský vůči libertinskému chaosu a výstřelkům".

V celku líčení postmoralistního diskursu, o němž nás Lipovetsky ubezpečuje, že není jeho konstruktem, nýbrž vyplývá z rozsáhlé a fundované sociologické analýzy vývoje západní společnosti posledních desetiletí, nevyznívají citované formulace příliš přesvědčivě. Kde vezme onen Narcis, pěstující jen egoistickou sebelásku, sílu realizovat postmoralistní "neměl bys" (jež tak hrdě klade proti dehumanizujícímu a teroristickému "musíš" moralistního a povinnostního období etiky 19. a první poloviny 20. století)? Vždyť Lipovetsky sám na základe svých analýz tvrdí, že dnes, t. j. v době vlády konzumních, rekreačních a smyslových norem, máme *"místo velebení odříkavosti na postupu zábavu a násilí, místo čistoty záměrů brutalitu sdělovacích prostředků a povrchnost věcí, místo síly sebezapření nastoupila na každém rohu erotika, pohodlnost komfortu a nápor reklamy"*. Tato a jí na jiných místech Lipovetského knihy podobné charakteristiky postmoralistního diskursu paradigmaticky zhrnují následující slova: *"Závaznost nahradilo pokušení, blahobyt se stal bohem a reklama jeho prorokem."* Po této zásadní charakteristice připouští sám Lipovetsky, že je třeba přiznat, že postmoralistní kultura je zatížena tíživým smyslem, neboť *"od nynějška se vztahy k lidem ukazují a zhodnocují méně než vztahy lidí k věcem..."*. Tuto bytostnou reifikaci lidského života dovršuje odmítání lásky k jiným lidem jakožto něčeho, co narušuje základní smysl života narcistického individualisty, totiž jeho bezbřehou sebelásku. Je ovšem faktem, že tento člověk je schopen soucitu, nikoliv však vyplývajícího z jeho lidské přirozenosti, nýbrž vyvolávaného jen občas (a ne příliš často, neboť by ho to unavilo!) televizními dobročinnými shows. Namísto ctností, jakou byla například "charitas", nastupují občasně morální city vyvolávané zvnějšíku a mající povahu zábavy.

A přesto Lipovetsky tvrdí, že nová postmoralistní kultura sice pohrdá morálkou jako povinností, že však nezbavuje člověka odpovědnosti a že jeho touha po štěstí, konzumisticky a hédonisticky reklamou anoncovaném, není oddělena od touhy po svobodě. A hýřivý karneval blahobytu a pohodlí nezbavuje individualistického hédonika touhy po řádu. Tak jako se nám zdály uprostřed bezbřehé reifikace, zkonzumnění a libidinizace veškerého života nepřesvědčivé Lipovetského výroky o odporu postmoralistního člověka k libertínské nevázanosti, tak se uprostřed všeho toho, co se v obou uváděných knihách dozvídáme o postmoralistním člověku a jeho etickém minimalismu, jeví stejně nereálné ono postulování odpovědnosti, svobody a řádu. Neplatí slova o lživém mystifikátorství pochyb povinnostní morálky, která prý je nepřátelská životu a svobodě, spíše pro Lipovetským vylíčený moralistní diskurs?

Pro filosofickou antropologii představují Lipovetského knihy a studie mimořádnou výzvu, neboť jejich autor tvrdí, že nepřichází s nějakými antropologickými či sociologickými teoriemi, nýbrž že nastavuje skutečnosti zrcadlo a popisuje ji ve své paradoxnosti a problematičnosti takovou, jaká je. Ačkoliv Lipovetského kniha není jen deskripcí, jak jsme přesvědčováni, nýbrž je i hodnocením, ba akceptováním a dokonce proklamováním postmoralistní kultury, nebudu se ambivalencí Lipovetského metodologických postupů zabývat, nýbrž ukončím tento referát několika zásadními otázkami. Lze věřit, že ve společnosti, v níž *"se předměty a věci staví více na obdiv než morální zásady"*

a kde žádostivost po hmotných statcích vítězí nad závazkem lidskosti, potřeby nad ctností a blahobytu nad dobrem", nedojde k morálnímu anarchismu, nýbrž dojde k vytvoření nového společenského řádu? Lze věřit, že ačkoliv je "dynamika subjektivní autonomie" desorganizující, je zároveň "autoorganizační" a že rozkoš se bude regulovat "bez donucování a kázání ve zdánlivém chaosu svobodných a různých společenských atomů"?

A existují vůbec nějaké svobodné, po minimálním etickém kodexu, po nezbytné odpovědnosti a po svobodném rozhodování toužící společenské atomy, tedy lidští jedinci? Vždyť podstatou oné antropologické mutace, o níž Lipovetsky mluví v *Éře prázdnoty*, není konec konců emancipace individua, které se vysvobodilo ze všech zcizujících pout a závislostí a jež se v obrovské nabídce tělesné a duchovní kultivace může konečně zabývat jen samo sebou, neboť nevrcholí v sebeuchopení a tedy v sebeidentifikaci, nýbrž končí rozpadem individua. Všude konstatovaná desubstancionalizace postihne i jejího lidského aktéra a jeho já, po němž narcistický horoucně toužil, končí vatomizaci jeho bytosti, jež se stává pouze chaotickým souhrnem různých, stále se proměňujících citů a duševních stavů. Lidská subjektivita ztrácí svou duchovní dimenzi a kultura osobnosti spočívá v tom, že tělo se stává samostatným subjektem a jako takové "si i ono zasluží osvobození nebo dokonce revoluci, a to samozřejmě nejen sexuální, ale i estetickou, dietetickou, zdravotní atd...". Rozpuštění spirituální dimenze lidské bytosti v její tělesnosti logicky končí odumíráním základních personálních mohutností, jakými jsou vůle a s ní související schopnost volby a Lipovetsky musí konstatovat, že narcistický individualista je bytostí se slabou vůlí, s minimálním odhodláním a s expandující lhostejností. Nepřesvědčivě zní v této souvislosti Lipovetského ujišťování, že "oslabení vůle není katastrofální, nepovede k podřízení lidstva, ani neohlašuje vzestup totalitarismu". Tato slabost a apatie narcistického individua je dokonce vyzdvihována jako záruka demokracie, neboť prý je hrází proti všem druhům náboženského fundamentalismu a záměrům paranoických vůdců. Apatický, pohodlný a lhostejný Narcis sice fundamentalistická a totalitářská hnutí nepodpoří (pokud se ovšem pro jeho univerzální požívačnictví nestanou rozptylující zábavou), neudělá však to, co je pro demokracii důležitější, než jeho lhostejnost vůči totalitním výzvám, totiž že se nepostaví na její obranu, bude-li toho třeba. Lipovetsky nebere v úvahu, že "Narcis zaujatý jen sám sebou a usilující jen o vlastní seberealizaci ..., je překážkou pro masovou mobilizaci" - avšak nejen tu, která by mohla vést k nastolení nějaké totality, nýbrž i tu, která by se takovému nastolení postavila do cesty. Navíc je třeba vidět, že i ono usilování o vlastní seberealizaci Lipovetsky nechápe jako spontánní akt narcistického individua, nýbrž, že počítá s jakýmsi "řízeným narcismem" (viz tuto tezy též u G. Baudrillarda! v knize *Symbolická změna a smrt*) a že i ona vyhlašovaná revoluce těla se má konat "pod vedením direktivních vzorů". V Lipovetského výkladech našli bychom ještě více prototalitních momentů, čemuž se nelze divit tam, kde smysl personalizace byl zcela převrácen. Zatímco v tradici křesťanského personalizmu - a to již od jeho středověkých scholastických základů - bylo harmonicky rozvíjet tři základní mohutnosti lidské osoby, t. j. intelekt, vůli a svědomí, je smyslem personalizace, jak ji chápe Lipovetsky, desubstancionalizace lidské bytosti (jež znamená konec jakékoliv hierarchie a harmonie složek, jež ji komponují), dekoncentrace psychických sil, "kreativní" duševní rozptýlenost, slabost vůle

a svoboda jako nikým a ničím neovlivňované podléhání všem žádostem "zde a hned". To, co podle mnohých filosofů již od časů Hegelových a též v souhlase s moderní filozofickou antropologií umožnilo člověku stát se transanimální bytostí (a přispělo k vytvoření tzv. nitra), totiž zdržení se, odložení a transformování animálních potřeb, je zesměšněno a zpochybněno. Z tohoto hlediska znamená Lipovetského personalizace vlastně animalizaci. Lipovetsky tvrdí, že *"proces personalizace systematicky odstraní všechno transcendentní, takže člověku zůstává jen čistě aktuální a zcela subjektivní život bez cíle a beze smyslu, v němž je vydán na pospas závratnému okouzlení sebou samým"*. Je zbytečné znovu dodávat, že díky oné desubstancializaci, atomizaci a deidentifikaci není žádná forma "být sám sebou" realizovatelná. To, co v tomistickém konceptu R. Garrigou - Lagrange a Jacquese Maritaina představovalo ve skladbě lidské bytosti průsečík všech možných determinací, totiž "individuum", pohlcuje v obraze postmoralistního diskursu to, co v autentické personalistické tradici zakládalo personu s jejím svobodným "fiat". Nejde jen o učené filozofické spory, nýbrž o osudové faktum: Vytratí-li se zcela přesvědčení o důstojnosti lidské persony, je budoucnost demokracie, právního státu a tím i civilizace vážně ohrožena.

prof. Dr. Pavel Floss
Katedra filozofie FF UP
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
Česká republika